

BİLEN İŞİKTAŞ • Erken Cumhuriyet'in Sesleri

İletişim Yayınları 3462 • Araştırma-İnceleme Dizisi 590

ISBN-13: 978-975-05-3723-3

© 2024 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2024, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Selahattin Pınar, Safiye Ayla,

Yorgo Bacanos gibi ünlü isimler bir konser sırasında.

[Kaynak: (ed.) Coşkun Yılmaz, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla
Büyük İstanbul Tarihi*, IBB Kültür A.Ş., cilt 10, 2015, s. 78.]

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ ve *DIZIN* Oben Üçke

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

BİLEN İŞİKTAŞ

1930'lar Türkiyesi'nde
Müziğin Ekonomi-Politiği

Erken Cumhuriyet'in Sesleri

A. Sırrı'nın Kaleminden
“Kimlerdir, Ne Kazanırlar?”

BİLEN IŞIKTAŞ 1980 yılında İstanbul'da doğdu. 2003'te İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı Temel Bilimler ve Ses Eğitimi Bölümü'nde eğitime başladı. 2008 yılında girdiği İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Müziği yüksek lisans programından "Şerif Muhiddin Targan'ın Ud Tekniğine Katkısı: 6 Ud Taksiminin Analizi" başlıklı tezini hazırlayarak 2011'de mezun oldu. Haziran 2009'da Beyrut'ta bulunan Holy Spirit Üniversitesi Kaslik (USEK) ve Arap Müzik Akademisi tarafından düzenlenen uluslararası ud yarışmasında dünya ikincisi oldu. 3Dem Ud Trio ile birlikte hazırladıkları "Geç" isimli albümde yer aldı. 2012 yılında başladığı İTÜ SBE Müzikoloji ve Müzik Teorisi doktora programını "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Modernleşme, Bireyselleşme ve Virtüozite İlişkisi: Şerif Muhiddin Targan" başlıklı tezle 2016'da tamamladı. Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İsviçre, İngiltere, İtalya, Lübnan, Endonezya, Güney Kore ve Malezya gibi birçok ülkede uduyla konserler verdi. Halen İstanbul'da, Cemal Reşit Rey Türk Müziği Topluluğu'nun ud sanatçısı olarak görev yapmaktadır. Prof. Dr. Işıktaş, yurt içinde ve yurt dışında pek çok uluslararası sempozyumda bildirileriyle, kitap bölümleri ve makaleleriyle yer aldı. Bilimsel çalışmalarını müzik sosyolojisi, tarihsel müzikoloji, Osmanlı/Türk müziği, modernleşmenin müzik üzerine etkisi, Frankfurt Okulu ve popüler kültür gibi konular üzerine yoğunlaştırmaktadır. Müzikle ilgili kitapları: *Harflerin ve Seslerin Ruhundaki Seyyahlar: Mehmed Âkif Ersoy ve Şerif Muhiddin Targan* (İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017); Türkiye Yazarlar Birliği (TYB) 2018, "Yılın Yazar, Fikir Adamı ve Sanatçıları Ödülleri" biyografi dalında ödül kazanan kitabı: *Peygamber'in Dâhi Torunu: Şerif Muhiddin Targan, Modernleşme, Bireyselleşme, Virtüozite* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018). *Boğaziçi'nin Büyülü Sesi, Denizkızı Eftalya, Dönemi, Yaşamı ve Çevresi* (İletişim Yayınları, İstanbul, 2023). Işıktaş, İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuarı Müzikoloji Bölümü Geleneksel ve Modal Müzikler Anabilim Dalı'nda öğretim üyesidir.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	9
SUNUŞ	
MÜZİĞİN RUHU VE MADDESİ • ALI ERGUR	11
Giriş	17
Tefrika ve müziğin ekonomi-politiği.....	24
BİRİNCİ BÖLÜM	
ERKEN CUMHURİYET'İN SES DÜNYASI	47
Gramofonun cazibesıyla fısıldananlar: Gözünü aç Aşir!.....	47
Üretim ve sermaye arasında işlenen kayıp sesler.....	56
Kömür madenindeki kanaryalar	66
Devrin sosyoekonomik panoraması ve müzik yaşamı	68
Müzikal bir paradoks: Zaro Ağa'ya fraş giydirmek	75
Bitmez tükenmez bir dert: "Musiki İnkılabı" diyorlar buna.....	78
Değişen toplum-değişen müzik: Türk musikisine Avrupa kulağı.....	87
Söz, halka ulaşan nağmelerin yaratıcısı Sadettin Kaynak'ta	94
Meyhaneyle konser salonu arasına sıkışan alaturka müzik.....	98

KİMLERDİR, NE KAZANIRLAR?	115
Tefrikanın mimarı, gazeteci Ahmet Sırrı Uzelli.....	115
Safiye Hanım	123
Safiye [Ayla] Hanım (1907?-1998): Issız ufuklara can veren ses.....	126
Vedia Rıza Hanım	131
Sesiyle levhaları ibda eden Vedia Rıza [Giz] (1903-?).....	133
Makbule Hanım	139
Makbule [Enver] Hanım (1902-?): Ninniden türküye kantodan gazele aşına bir ses.....	141
Kemençeci Aleko Efendi	145
Kemençeci Aleko [Bacanos] (1888-1950): Kemençesiyle musiki evrenini dolduran üstat.....	147
Yorgo Efendi	153
Udun efendisi: Yorgo [Bacanos] (1900-1977).....	155
Kemençeci Anastas Efendi	161
Vasil'in kıymetli çırağı Anastas [Leondaridis] (1880?-1945).....	163
Münir Nurettin Bey	169
Hanendelikten solistiğe bir kutup: Münir Nurettin [Selçuk] (1900-1981).....	174
Hikmet Rıza Hanım	181
Sahnedeki plaklara eşsiz bir bülbül: Hikmet Rıza [Sesgör] Hanım (1909-?).....	184
Yesarî Asım Bey	189
Ati ile mazi arasında bir bestekâr: Yesarî Asım [Arsoy] (1896-1992).....	191
Denizkızı Eftalya Hanım	197
Boğaziçi'nin büyüğü sesi Denizkızı Eftalya (1891-1939).....	200
Kemanî Sadi Bey	207
Kemanî Sadi [Işıl] (1889-1969): Sahnede benzersiz bir maestro.....	210
Nebiloğlu Hakkı Bey	215
Nebiloğlu İsmail Hakkı (1893?-1965): Yaşamı seslerle resmeden besteci.....	219
Lavtacı Ovrık Efendi	225
Fasıl müziğinin vazgeçilmezi: Lavtacı Ovrık [Hovrik/Övrestes Kazasyan] (1872-1936).....	228

Neyzen İhsan Bey	231
Mektepten sahnelere musikide bir nefes: Neyzen İhsan [Aziz] Bey (1884-1935).....	233
Hamiyet Hanım	239
Hamiyet [Yüceses] Hanım (1916-1996): Türkiye ses kraliçesi.....	241
Şamram Hanım	247
Kantoda "Üstade-i Sanat": Şamram [Kelleciyan] Hanım (1870?-1955).....	254
SONSÖZ	
"HAYATI BECEREMEDİM"	259
EKLER	263
EK 1 Münir Nurettin Bey'in Konseri	265
EK 2 İstanbul Radyosu'nda Bir Saat	267
EK 3 A. Sırrı Uzelli'nin <i>Servet-i Fünûn - Resimli Uyanış Dergisi'</i>ndeki Yazıları	271
EK 4 A. Sırrı Uzelli'nin Çeşitli Yazı ve Şiirlerinden Bir Seçki	273
KAYNAKÇA	275
DİZİN	293

TEŞEKKÜR

Araştırmalarım sırasında her zaman yanımda yer alan, bulduğum türlü evrakın heyecanını birlikte yaşıyarak zevk aldığım, her gün yeni şeyler öğrendiğim canım hocam, ağabeyim Prof. Dr. Namık Sinan Turan'ın varlığı bir sonraki çalışmalarım için de ilham kaynağı, kendisine teşekkürlerimi içtenlikle sunarım. Değerli hocam Prof. Dr. Ali Ergur'un öğrencisi olma şansını elde ettiğim için çok şanslı hissediyorum, yazdığı sunuşla beni onurlandırdı. Düşünceleri, yönlendirmeleri, okuma tavsiyeleri hep ufuk açıcı olmuştur. Bir başka teşekkür de çalışmalarım-daki samimi yardım ve desteğı için genç siyaset bilimci, sevgili kardeşim Uğur Altuntař'a. İBB Yayınları Genel Yayın Yönetmeni Ahmet Bozkurt'a ve yine yayınevinden Ömer Faruk Enli'ye görsel arşivlerindeki araştırmalarım süresince gösterdikleri ilgi ve yardımları için teşekkür ederim. "Sen yazdıklarımı lütfen önce bana göster" diyen ve beni her defasında motive eden İletişim Yayınları ailesinin kıymetli editörü, dostum Kıvanç Koçak'ın bilgisi, deneyimi ve tavsiyeleri çalışmamın sizlere daha iyi şekilde ulaşmasını sağladı; iyi ki yazdıklarımı evvela onunla paylaşıyorum, var olsun.

Ulaştığım her yazıda gerçekten duygulandım, yeri geldi kütüphanede farkında olmadan coştum, ayağı kalktım. Umarım

aynı duygu sizlere de ulaşır. Çalışmadaki başlıklar ve meseleler bizlere dönemin panoramasını sunuyor. Kitabın genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür ve müzik tarihinin gölgede kalmış bir kısmını aydınlatması beklentisiyle...

BİLEN IŞIKTAŞ

MÜZİĞİN RUHU VE MADDESİ

ALİ ERGUR

Müzik gerek müzikseverler arasında gerek müzik icracıları nezdinde ağırlıklı salt estetik bir olgu olarak tasavvur edilir. Basmakalıp bir formüle dönüşmüş olan “güzel duyguların uyumlu ifadesi” (veya buna benzer bir klişe) tanımı, müziği anlamak için bilimsel hiçbir dayanağı olmayan eğreti bir duygusal çıkış olarak kalmaya mahkûmdur; zira müzik toplumsal bir olgudur. Her toplumsal olgunun niteliklerinde bulduğumuz özellikler ve kıstaslar, müzikte de bulunur; hatta müzik, toplumsal olanın izlerini en doğrudan ve çarpıcı şekilde taşıyan ayrıcalıklı bir mecra olarak tanımlanabilir. Müziğin zamana ve mekâna sızan özelliği, onu diğer sanatlardan farklı kılar. Müzik, somut bir plastik varlığı olmadığı için çok uçucu, hem somut hem soyut anlamdaki dünyaları dönüştürme becerisine sahip olduğu için çok kalıcı bir özellik arz eder. Müzik zamanda örgütlenir, mekânı sarar; her ikisinde de hem vardır hem yoktur. Vardır, çünkü onun bütün zihinsel tortusu toplumsal alanda süregiderek anlamları taşır. Yoktur, çünkü müzik yalnızca tek bir anda mevcut olabilir; öncesi ve sonrasında yoktur. Müziği canlı, sürekli, yaygın kılan, onun toplumsal bellekte tortulanan ve yeniden üretilen karakteridir. Toplumsal olan, *müzikle ve müzikte* inşa edilir. Bu açıdan müzik yalnızca bir metafor

değil, bizzat *toplumsalın ruhu* olarak nitelenebilir. Toplum hayatının bütün bileşenleri müzikte stilize şekilde temsil edildiği gibi, müziksel olay, durum ve anlam aktarımları toplum düzeyine ivme verir, teşvik eder, onun çatışma ve bütünleşme karışıklığını hızlandırıp görünür hale getirir. Sonuç olarak müzik, toplum hayatının bütün niteliklerini içeren diyalektik bir olgu olarak belirginleşir. *Müziğin toplumsal karakteri, insanın doğayla ilişkisinin örgütlenme biçimini estetik düzeyde kodlar*. Böylece müzik, hâkim üretim biçiminin gerektirdiği maddi ve ideolojik koşullar cinsinden tanımlanır. Belli bir tarihsel dönemde şekillenen müzik anlayışı ve bunun ürünleri, salt estetik inşalar değil, tam tersine özünde üretim ilişkilerinin izdüşümü olarak somutlaşır. Bu nedenle, müzik yalnızca toplumsal olmakla kalmaz, onun temelini oluşturan ekonomik olanla bütünleşir. Müzik, içinde yapılandığı ekonominin mantığını yansıtır; onun gereklerine göre tanımlanır ve inşa edilir. Müzik, ekonomiyle bazı durumlarda ya da istisnai olarak değil, her durumda, her zaman ilişkilendirilir. Bu açıdan, ister saf estetik mükemmelliğin simgesi haline gelmiş olsun, ister peşinen değişim değerine dönüşmek için üretilmiş olsun her tür müzik hâkim ekonomiyle organik bir bütünlük içinde tezahür eder. Müziğin tasavvuru, tasarımı, üretimi, icrası, beğenileri, tüketimi hep ekonomik nitelik taşır. Özetle müzik, onu var eden ekonomik düzenden bağımsız tasavvur edilemez.

Türkiye’de müzikoloji çalışmalarına yepyeni bir soluk getiren, çalışkan, üretken araştırmacı Bilen Işıktaş, son eserinde, müziği salt estetik bir olgu, istisnai nitelikte sanatçının sıra dışı yaratımı olarak değil, bir ekonomik bağlamın ürünü olarak değerlendirerek, az keşfedilmiş bir alanı araştırma konusu yaptı. *Erken Cumhuriyet’in Sesleri* adlı kitabında Cumhuriyet Türkiye’si’nin müzik ortamını ve bu kapsamda müzisyen portrelerini birlikte inceleyen Işıktaş, iyi bir sosyal bilimciye bulunması gereken niteliklerin başlıcasını sergileyerek, makro ve mikro gerçekliklerin birbirlerine nasıl bağlı olduklarını ortaya koyuyor. 20. yüzyılın en önemli toplumbilimcilerinden biri olan Raymond Boudon (1934-2013), her ne kadar bireye, eylemini

biçimlendirme kapasitesi atfetse de bunun yapısal koşullardan bağımsız olamayacağını altını çizer. Bireyin, Amerikan davranışçı akımının liberal esinli düşünürlerinin iddia ettiği gibi, saf bir *rasyonel seçim* yapması, Boudon'a göre mümkün değildir; zira tam olarak rasyonel bir karar verebilmek için enformasyon hiçbir zaman tam değildir. Daima bilinmeyen, öngörülemeyen, hesap edilemeyen, bireyin tasavvur ve edinim alanının dışında kalan enformasyon birimleri vardır. Bu nedenle, birey kararını hep eksik veriyle verir, eylemini bu yapısal eksiklikle malul şekilde şekillendirir. Ayrıca kurumlar, bireyin karar ve eylemlerini çerçeveler. İşte müzisyenin konumu da Boudon'un işaret ettiği yönde tanımlanır. Müzik insanı (besteci, icracı, düzenleyici, yönetici), kendi tarihsel koşullarında genellikle bilenmiş bir zekâya ve yeteneğe sahip bir birey olarak tezahür eder. Doğru kararları ve eylem biçimini kendi tayin edecek zihinsel kapasiteye fazlasıyla sahiptir. Ancak müzik insanı, diğer sanatçılar ve diğer tüm toplum faileri gibi, yaşadığı çağın ve toplum düzeninin yapısal koşullarından bağımsız var olamaz. En sıra dışı, marjinal, öncü, vb. olarak nitelenen sanatçılar bile kendi çağlarının norm ve değerlerinin cinsinden var olurlar. Boudon'un mikro faillikle makro yapısal koşulların ilişkiselliğini vurgulayan sosyolojisi, uçlara savrulan, salt bireye odaklanmış ya da kurumsal olanın mutlak hâkimiyetini savunan görüşlerin katılığını aşmak için önemli bir yöntemsel araç oluşturur.

Bilen Işıktaş, 1930'ların Türkiye'sinde müzik ortamının ekonomik bağlamını incelerken işte bu mikro-makro eklemlenmesinin en başarılı örneklerinden birini veriyor. Işıktaş'ın bu çabası, yalnızca Türk müzik tarihi ve müzikolojisi açısından değil, aynı zamanda sosyal bilimler yöntemi açısından da bir rehber özelliği oluşturuyor. Bu yaklaşım sayesinde herhangi bir sosyal bilim araştırmasının mutlaka bir *kuramın ve kuramcının düşünsel uydusu* olması gerektiğini de idrak ediyoruz. Işıktaş, bir dönemin müzik ortamının manzarasını ya da belki daha doğru deyişle topografyasını çizerken çok çeşitli kaynaklardan, farklı kuramsal yaklaşımlardan, o alanda yapılmış bütün incelemelerden, herhangi bir ideolojik ipotek altına girmeden

yararlanma becerisini gösteriyor. Bu bileşimci ve çoğulcu yaklaşım yalnızca akademik beceri değil, aynı zamanda *ahlâkî erdem* olarak kabul edilmelidir.

Diğer yandan Bilen Işıktaş, 1930'ların Türkiye'si'nin müzik dünyasını, çağdaş sosyolojinin gereği olarak, bir *ilişkiler ağı* olarak çözümlüyor. Kişiler, hele bunlar nitelikli sanatçılara, kuşkusuz yetenekleri ve becerileriyle sanat üretimine yön verici rol oynarlar. Ancak bunlar, sınırları zorlayan, normları dönüştüren eylemlerin öncüleri de olsalar sonuçta çağın, çevrenin, toplumsal koşulların çerçevesinin içinde var olurlar. Kimileri çerçevenin ortasında, dönüştürücülük iddiasını barındırmadan popüler müziği yeniden üretir, kimileri sınırları zorlar, beğenileri kısmen yönlendirir. Ancak en yenilikçi girişimler bile müzik dünyasının, içinde devindiği piyasa bağlamından tamamen bağımsız var olmasını sağlayamaz. Beğenilerin genel profili, müzik kurumlarının talepleri, müzik icra etmenin maddi koşulları, müziğe atfedilmiş toplumsal ve dönemsel anlamlar, müziğin ekonomik bağlamının kurulmasında bileşik bir rol oynar. Bu nedenle bir dönemin müzik ortamının incelenmesi, yalnızca bir müzik aktörüne, türüne, kurumuna, üslubuna, icra biçimine tekil olarak odaklanmakla olmaz; en azından, böyle bir yaklaşım, sosyal bilim yöntemi açısından eksik kalmaya mahkûmdur. Bilen Işıktaş, bu sorunun üstesinden ustalikle geliyor. Nitekim Işıktaş bugüne kadar yayınladığı benzersiz eserlerde de (Şerif Muhiddin Targan ve Denizkızı Eftalya üzerine kitapları) benzer bir çoğulcu, kapsayıcı yaklaşımın, son derece titiz çalışmanın, kavramları verili kabul ederek değil tartışarak araçsallaştırmanın, *araştırma emeği* mevhumunun hakkını fazlasıyla vermenin örneklerini sunarak zaten ne denli donanımlı bir müzikolog ve sosyal bilimci olduğunu kanıtlamıştı. Işıktaş'ın *Erken Cumhuriyet'in Sesleri* kitabı, aynı düşünsel yetkinliğin imbiğinden damıtılmış bir başka eser olarak, çoğunlukla betimsellik düzeyini aşamayan Türk müzikoloji yazınına üst düzey bir katkı yapıyor.

Işıktaş, o dönemin saygın gazetecilerinden biri olan Ahmet Sırrı'nın, 1932 yılında *Vakit* gazetesinde yayımladığı "Kimlerdir, Ne Kazanırlar?" başlıklı tefrikasını da kitabına dahil ede-

rek, hem bu önemli röportaj dizisini arşivin *nisyen labirentin-*den kurtarıyor hem bir dönemin önemli bir ismine saygı duruşunda bulunuyor. Dönemin hanende ve sazendeleriyle yapılmış bu söyleşiler, müziğin ekonomik boyutu hakkında birinci elden tanıklık sunması bakımında da büyük önem arz ediyor. Özetle Işıктаş, onu tanıyan sadık okurlarını yine şaşırtmıyor; takdire şayan, emek işi bir eseri müzikbilim ve toplumbilim kesişim yazınına ekliyor. Takdiri fazlasıyla hak eden öncü ve düşünsel derinliği olan bir çaba...

Müzik üzerine yazmak, ister müzik eleştirmenliği ister müzik haberciliği olsun, çoğunlukla onun *ruhu* üzerine bazen süslü cümleler kurmak, onun handiyse ilahî karakterini vurgulamak, sanatçıyı yüceltmek anlamına gelir. Oysa bu klişeleşmiş anlayış, müziği yüceltirken aslında onu toplumsal anlamda tanımlanamaz ve görünmez kılar. Müzik, ruhuyla olduğu kadar maddesiyle de müzik olur; bu maddi boyutun en geniş sahasıysa kuşkusuz ekonomik bağlam olarak ifade edilebilir. Bilen Işıктаş, virtüözite derecesindeki ud icrası becerisini bilimsel üretim boyutuna taşıyor. Böylece iyi sanatçının aynı zamanda iyi entelektüel olması gerektiğini vurguluyor.

Müzik, yalnızca ona atfedilmiş yüce ruhtan ibaret değildir. Müzik ruhuyla ve maddesiyle bireyselden toplumsala uzanan bir etkileşim güzergâhıdır. Işıктаş, bu hep görmezden gelinen ama bütün varlığıyla kendini dayatan gerçekliği gözler önüne seriyor.

Zor zanaat!